

УДК 821.161.3-1=030.112.2

Людмила Михайловна Садко

канд. філал. навук, дац.,

дактарант Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі**Liudmila Sadko**

Candidate of Philology, Assistant Professor,

Postdoctoral Student at Research Centre of Belarusian Culture, Language and Literature
of the National Academy of Sciencese-mail: konovod1@yandex.ru**РЕПЕРТУАРНЫЕ МАДЭЛІ Г. ГЕЙНЭ І Ф. ШЫЛЕРА
Ў ПЕРАКЛАДАХ М. БАГДАНОВІЧА**

У артыкуле разглядаюцца праблемы перакладной літаратуры як асаблівай цэласнай сістэмы, што знаходзіцца ў складзе беларускай літаратурнай полісістэмы (узаемазвязанай супольнасці некалькіх сістэм) канца XIX – пачатку XX стагоддзя, разглядаецца становішча перакладаў з пункту гледжання «цэнтра» і «перыферыі» полісістэмы. Выяўлена, што ў перакладных творах М. Багдановіча, якія належаць да пэўнай эпохі і існуюць у пэўнай культуры, валодаюць наборам агульных прыкмет і сеткай узаемасувязяў з сусветным прыгожым пісьменствам, распрацоўваюцца наватарскія для беларускай літаратуры мастацкія рэпертуарныя мадэлі з творчасці Г. Гейнэ і Ф. Шылера.

Ключавыя словы: полісістэма, М. Багдановіч, Г. Гейнэ, Ф. Шылер, рэпертуарная мадэль, перакладная літаратура.

Repertoire Models by H. Heine and F. Schiller in the Translation Works by M. Bahdanovich

The article views the problems of translated literature as a separate complete system, which is a part of Belarusian literary polysystem (a unity, consisting of several interconnected systems) of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries, it considers the state of translation from the point of view of «the centre» and «the periphery» of this polysystem. The author of the article reveals that the translated literary works by M. Bahdanovich, which belong to a certain epoch and exist in a certain culture, possess a set of common features and are closely connected with the world fine literary works. They also develop innovative for Belarusian literature artistic repertoire models, used in the literary works by H. Heine and F. Schiller.

Key words: polysystem, M. Bahdanovich, H. Heine, F. Schiller, repertoire model, translated literary.

Уводзіны

З пазіцый традыцыйнага перакладазнаўства у параўнанні з арыгіналам перакладу адводзіцца другасная роля, аднак сучасны ізраільскі культуралаг І. Эвен-Зохар слухна даводзіць, што ў пэўных абставінах у літаратурных сістэмах пераклад займае творчыя і інавацыйныя пазіцыі, становіцца неад'емнай часткай сацыякультурных і моўных працэсаў адрасата, а не проста ўзнаўленнем іншамоўных тэкстаў. Перакладныя творы, згодна з думкай І. Эвен-Зохара, – частка нацыянальнай літаратурнай полісістэмы ў дыяхронным аспекце, якая займае розныя становішчы (ад цэнтральнага да перыферыянага). Амерыканскі лінгвіст Дж. Холмс адзначае, што доўгі час пераклад быў недаацэнены і згадваўся толькі як «отрывочные упоминания в трудах писателей, филологов и литературоведов да изредка в работах какого-нибудь лингвиста» [1, с. 172]. Для пераадолення такога па-

дыходу было ініцыявана стварэнне т. зв. Лёвенскай групы (па назве месца, дзе ў 1976 г. прайшоў семінар), ці Полісістэмнай групы, у якую ўвайшлі навукоўцы з розных краін: І. Эвен-Зохар, Х. Ламбер, Г. Туры, А. Лефёўр, Р. ван дэ Брук і А. Паповіч.

Лёвенская група досыць рэзка выступіла супраць дэкантэкстуалізацыі, пашыранай у традыцыйных падыходах тэорыі перакладу. Вядомы сучасны лінгвіст і культуралаг Г. Туры лічыць, што аналіз перакладчыцкіх досведаў не магчымы без даследавання культурнага кантэксту, сацыяльна-палітычных абставін. Такі падыход карэлюе з ідэямі І. Эвен-Зохара, які спрабаваў знайсці адказы на прынцыповыя пытанні перакладазнаўства: як адбіраюцца тэксты для перакладу, чаму тыя ці іншыя літаратуры і культуры з рознай частотнасцю звяртаюцца да перакладаў у розныя перыяды, якія стасункі спрыяюць ці перашкаджаюць дзейнасці перакладчыка, чаму адны пераклады мо-

гуць лічыцца паспяховымі, а другія не атрымоўваюцца.

Мэта дадзенага даследавання – комплекснае вывучэнне рэпертуарных мадэляў у перакладах М. Багдановіча твораў Г. Гейнэ і Ф. Шылера і вызначэнне статуса гэтых перакладаў з пункту гледжання іх «першаснасці» і «другаснасці» ў полісістэме айчынай паэзіі канца XIX – пачатку XX ст.

Аб’ектам вывучэння выступаюць пераклады М. Багдановіча твораў Г. Гейнэ (шэсць тэкстаў) і Ф. Шылера (адзін тэкст). Метадалагічная аснова даследавання – працы І. Эвен-Зохара, Дж. Холмса, У. Проніна. Даследаванне грунтуецца на культурна-гістарычных прынцыпах, метадах полісістэмыстыкі і кампаратывістыкі, прыёмах культуралагічнага перакладазнаўства.

Бліскучыя пераклады і творчыя адаптацыі М. Багдановіча вершаў П. Верлена, Э. Верхарна, Г. Гейнэ, Ф. Шылера, А. Пушкіна, старажытных твораў Авідыя, Гарацыя набываюць у полісістэме новай беларускай літаратуры канца XIX – пачатку XX ст. па розных аб’ектыўных прычынах першаснае становішча. І. Эвен-Зохар адзначае: «Сказаць, што перакладная літаратура захоўвае першаснае становішча, значыць сказаць, што яна актыўна ўдзельнічае ў мадэляванні цэнтра полісістэмы (вылучана І. Эвен-Зохарам. – Л. С.). У такой сітуацыі яна павялікім рахунку з’яўляецца неад’емнай часткай наватарскіх сіл і, верагодна, будзе атаясамлівацца з буйнымі падзеямі ў гісторыі літаратуры» («To say that translated literature maintains a primary position is to say that it participates actively in modeling the center of the polysystem. In such a situation it is by and large an integral part of innovatory forces, and as such likely to be identified with major events in literary history») [2, p. 23]. Зохараўская тэорыя дазваляе вылучыць некалькі сітуацый, калі пераклад з перыферыі нацыянальнага літаратурнага працэсу трапляе ў цэнтр полісістэмы: «а) калі полісістэма яшчэ не крышталізавалася, гэта значыць, што літаратура “маладая”, знаходзіцца ў працэсе станаўлення; б) калі літаратура або “перыферычная”, або “слабая”, або адначасова і “перыферычная”, і “слабая”; в) калі ў літаратуры ёсць паваротныя моманты, крызісы або літаратурны вакуум» («a) when a polysystem has not yet been crystallized, that is to say, when a literature is “young”, in the

process of being established; b) when a literature is either “peripheral” or “weak”, or both; and c) when there are turning points, crises, or literary vacuums in a literature» [2, p. 24]. У такіх выпадках аўтары «маладой» літаратуры звяртаюцца да іншых літаратур у пошуках гатовых распрацаваных мадэляў, новых ідэй замест старых рэпертуараў, якія страцілі жыццяздольнасць.

Прыклад творчай перапрацоўкі рэпертурэм і мадэляў заходнееўрапейскіх узораў сімвалісцкай, неарамантычнай, імпрэсіяністычнай лірыкі, адаптацыя класічных мадэляў еўрапейскай і сусветнай паэзіі на глебе маладой беларускай літаратуры ў творчасці М. Багдановіча – таксама вельмі сур’ёзны і плённы досвед, што сведчыць пра асабліва важную ролю перыферычнай (перакладной) літаратуры ў падтрыманні балансу нацыянальнай мастацкай сістэмы. Так, літаратурнае наватарства М. Багдановіча, віртуознае валоданне рэпертурэмамі-новаўвядзеннямі, запазычанымі з сусветнай паэзіі, дазваляюць гаварыць пра ізаморфнасць некалькіх літаратурных сістэм (французскай і беларускай, нямецкай і беларускай, усходняй і беларускай), тоеснасці мастацкіх рэпертуараў у пэўны перыяд. У такіх абставінах узорныя пераклады твораў М. Багдановіча П. Верлена, Э. Верхарна, Г. Гейнэ, Ф. Шылера, А. Пушкіна і іншых майстроў слова займаюць першаснае, кананізаванае становішча, годна аздабляюць «аднакалёсныя» [3].

Пераклады вершаў Г. Гейнэ (шэсць тэкстаў), у творчасці якога сышліся знаковыя супярэчнасці і ідэі Французскай рэвалюцыі, нямецкай рэстаўрацыі, позняга рамантызму, займаюць далёка не апошняе месца ў мастацкай спадчыне М. Багдановіча. Мірабачанне і біяграфічныя факты Г. Гейнэ, сучасніка дзвюх эпох, былі блізкімі М. Багдановічу, абодва паэты прыкметна адчуваюць прыцягненне да філасофска-аналітычнай дзейнасці, шмат рэфлектуюць пра феномен нацыянальнага, абвострана перажываюць праблему заняпаду Бацькаўшчыны, дбаюць пра расчышчэнне шляху прагрэсіўнаму развіццю грамадства, звяртаюцца да фальклорных песенных жанраў, іх свабоднай паэтычнай формы і яскравай вобразнасці як крыніцы ўласнай творчасці.

Адзін з вядомых расійскіх даследчыкаў творчасці Гейнэ прафесар У. Пронін адзначае, што ў творах гэтага аўтара «вопло-

тилась мечта немецких романтиков предшествующих десятилетий об универсальном поэте, чье творчество объемлет мир во всем разнообразии его контрастов» [4, с. 15]. Гэты ўніверсализм стаў прыцягальным для М. Багдановіча, што ўзяўся за пераклад разнародных па тэматычных і жанрава-стыльвых паказчыках вершаў Г. Гейнэ, распрацоўваючы і ўзбагачаючы як уласны творчы рэпертуар, так і рэпертуарны фонд нацыянальнай літаратуры.

Цікавымі ўяўляюцца думкі Г. Гейнэ, якія паэт дэкларуе ў артыкуле «Рамантыка» (1820), абгрунтоўваючы ўласнае стаўленне да мастацкіх сродкаў паэзіі рамантызму: «Образы, которым надлежит вызывать подлинные романтические чувства, должны быть столь же прозрачны и столь же четко очерчены, как и образы пластической поэзии» [5, с. 168]. Знакамітая гейнэўская інтымная паэзія заўсёды адлюстроўвае зямныя пачуцці з іх жыццёвым, рэальным характам і прывабнасцю. Такія ж запамінальныя радкі створаны нямецкім паэтам і ў галіне грамадзянскай лірыкі. Пластыцызм паэзіі Г. Гейнэ патрабуе ад мастака самага непасрэднага ўдзелу ў сацыяльных працэсах, а не рамантычнага квіэтызму, што адмаўляе актыўнасць у вырашэнні сацыяльных праблем. Гэтыя думкі пра ролю мастака ў пераўтварэнні грамадства прывабліваюць М. Багдановіча шчырасцю і дакладнасцю. А рэпертуар і інтымнай, і грамадзянскай лірыкі Г. Гейнэ, дзякуючы перакладам беларускага аўтара, уваходзіць у арсенал айчынай нацыянальнай паэзіі.

Вершы Г. Гейнэ «Азра», «Дзяццюк шчыра любіць дзеўчыну...», «Калі любоў ізмучыць...», «У паўночным краю на кургане...» ў перакладзе М. Багдановіча ўяўляюць сабой распрацоўку мадэлі інтымнай паэзіі. Лірыка кахання ў беларускай літаратуры канца XIX – пачатку XX ст. не была распаўсюджанай, а пераклады з Г. Гейнэ ўяўляюць сабой камбінацыю рэпертурэм, звязаных з пачуццямі паміж мужчынай і жанчынай. Так, у вершы «Азра» намалювана ўсходняя экзотыка, гарачыня пагібельнага кахання нявольніка да дачкі султана, сцвярджаецца права любога чалавека на пачуцці і глыбокія перажыванні. Спеўныя інтанацыі народнай лірычнай песні аб няшчасным каханні, народна-паэтычная вобразнасць праяўляюць сябе ў вершы «Дзяццюк шчыра любіць дзеўчыну...», дзе ўзнаўляецца «ста-

рая» гісторыя трохкутніка кахання, а тэма нешчаслівых узаемаадносін становіцца сцвярджаннем усеагульнага трагічнага закона светабудовы.

Зварот да філасофскіх абагульненняў, мастацкай сімволікі назіраецца і ў вершах «Калі любоў ізмучыць...», «У паўночным краю на кургане...», дзе прыцягальная сіла кахання перадаецца апасродкавана, у падтэксце, праз вобразы зорак, дрэў. У гейнэўскім лірычным вершы «Wenn junge Herzen brechen...» распрацоўваецца матыў кахання, што нясе ў чалавечае жыццё пакуты і боль. М. Багдановіч пры перакладзе гэтага тэксту напаўняе яго песенным, амаль фальклорным, гучаннем, але дапаўняе афарыстычным, абагульняльным значэннем, завастрае філасафічнасць асноўнай думкі. У вершы «Калі любоў ізмучыць...» праводзіцца паралель паміж смяротнымі людзьмі і вечнымі зоркамі, чыё жыццё лёгкае і бестурботнае, паколькі яны не ведаюць трагічных выпрабаванняў пачуццямі:

*А мы – бяссмертны; вечно
Блішчым на небе сінім,
Бо мы любі не маем
І з мук яе не гінём.*

Адным з самых вядомых лірычных твораў Г. Гейнэ, майстра кароткага верша пра каханне, з'яўляецца яго «Ein Fichtenbaum steht einsam...». Вядома, што гэты верш больш за 40 разоў быў аб'ектам перапрацоўкі на рускую мову, аднак найбольшую вядомасць мае хрэстаматыйны пераклад М. Лермантава «На севере диком стоит одиноко...».

Элегічная самота гучыць у вершы Г. Гейнэ, што звязана і з аўтабіяграфічнымі абставінамі – драмай неспраўджанага кахання, якую перажыў паэт, разрываючы з айчынай на доўгія гады, цяжкай хваробай – і з характарам рамантычнага лірычнага героя і комплексам супярэчлівых адносін да традыцыйных нямецкіх філістэрскіх каштоўнасцяў. У алегарычных вобразах дрэў – паўночнай елкі (Fichtenbaum) і паўднёвай пальмы (Palme), якія ніколі не будуць разам, – адлюстраваны адвечныя героі – мужчына і жанчына, што пакутуюць ад адзіноты, сумуюць па далёкім каханні, з якім не накіравана сустрэцца.

М. Багдановіч здолеў зберагчы і перадаць асаблівы настрой гэтага верша, апісваючы, па сутнасці, вельмі традыцыйныя кантрасна-пейзажныя замалёўкі халоднага і

спякотнага краю. Паэт перадаў задуму не праз лексічныя адзінкі, а праз унутраныя сэнсы, паглыбляючы псіхалагізм твора. Распаўсюджаны ў рамантызме матыў сну таксама набывае ў гэтым творы іншасказальнае гучанне. У кароткім вершы (усяго два катрэны), заснаваным на разумовай і эмацыйнай канцэнтрацыі, арыгінал і пераклад расказваюць пра законы чалавечага існавання, жыццё без кахання ў гейнэўскім і багдановічавым творах – толькі халодны сон:

<i>У паўночным краю на кургане Сасна адзінока стаіць, Абкутаўшысь лёдам і снегам, Як белай адежынай, спіць.</i>	<i>І бачыць у сне яна пальму, Што ў дальняй паўднёнай зямле Самотна стаіць і нудзьгуе На спаленай сонцам скале.</i>
---	---

Жанрава-тэматычная мадэль верша грамадзянскай накіраванасці досыць часта сустракаецца ў творчасці Г. Гейнэ, закладзенага лёсам Германіі і захаваннем нацыянальнай свядомасці. Актыўную сацыяльную заангажаванасць нямецкі паэт яскрава праявіў у вершы «Auf dem Schloßhof zu Canossa...», дзе звярнуўся да адлюстравання хаджэння ў Каносу – знакавай падзеі сярэднявечнай гісторыі. Да нашых часоў захаваўся выраз «каноскае прыніжэнне», што абазначае вымушанае пакаянне. На рускую мову гэты твор перакладалі ў розныя часы М. Грэкаў, Б. Тамашэўскі, М. Валашын, З. Марозкіна.

Сапраўдны немец і патрыёт, Гейнэ згадвае далёкія падзеі часоў імператара Генрыха IV, калі Германія была наймацнейшай дзяржавай у Заходняй Еўропе. Але новыя парадкі, што пачаліся пры папе Рыгоры VII, патрабаванне ад імператара паслушэнства і прызнання вяшчэнства царкоўнай улады над свецкай, інтрыгі васалаў прыводзяць да цяжкіх для краіны наступстваў – грамадзянскай вайны і аслаблення дзяржавы. Для немцаў гэтыя падзеі ў Каносе, куды на пакаянне да папы прыходзіць босы, у вярыгах імператар, каб зберагчы мір і спакой сваёй краіны, становяцца сімвалам непадпарадкавання Германіі якой бы там ні было знешняй уладзе. Г. Гейнэ гаворыць, што за знешняй пакорнасцю імператар хавае зусім іншыя пачуцці: мае надзею, што маладыя сілы растуць і сталюцца на радзіме і адпомсцяць яе ворагам і крыўдзіцелям. Безумоўна, падобная тэматычная скіраванасць не магла

не прыцягнуць увагу М. Багдановіча як яскравага прадстаўніка руху беларускага нацыянальнага адраджэння.

Ва ўмовах цензуры, дамінавання іншых культур (расійскай і польскай), заняпаду беларускай мовы, слабага развіцця сацыяльных інстытуцый і недастаткова распаўсюджанага сучаснага рэпертуару прыгожага пісьменства М. Багдановіч звяртаецца да рэсурсаў іншых літаратур, у прыватнасці, нямецкай, і робіць гэты перакладны тэкст інавацыйнай з'явай, адной з важных частак нацыянальнай літаратурнай полісістэмы. На прыкладзе падзей з далёкіх гістарычных часоў М. Багдановіч у вершы «Генрых» вядзе размову пра сучаснасць і гарача звяртаецца да радзімы:

*Край мой родны! Край мой верны!
Зродзіш, край, ты чалавека,
Што змяю майго мучэння
Ўраз заб'е сякерай вострай.*

Яшчэ больш дакладна, без алегорый і эўфемізмаў малое нямецкі паэт сацыяльныя законы ў сваім познім вершы «Weltlauf», што можа быць перакладзена як «Сусветны рух». Зусім хворы, сляпы і паралізаваны, Гейнэ ўспрымае рух часу і законы рэчаіснасці праз уласны лёс як непераадольную трагічную перамогу зла і смерці над добром. У перакладзе М. Багдановіча кароткі верш «Калі маеш шмат чаго...» набывае рысы парэмічных, афарыстычных твораў, вельмі блізкіх да малых фальклорных жанраў:

*Калі маеш шмат чаго,
Дык яшчэ табе прыбавяць;
А як трохі, – усё вазьмуць,
Ні скарынкi не аставяць.*

Звяртае на сябе ўвагу выраз «ні скарынкi не аставяць», якога няма ў арыгінале. У тэксце Г. Гейнэ фраза «Wer nur wenig hat, dem wird / Auch das Wenige genommen» будзеца вакол лексічных адзінак «wenig», «Wenige», што мае значэнне «мала», «няшмат». Пераклад гэтых нейтральных выразаў з дапамогай досыць вобразнага метанімічнага звароту выглядае нязмушана і натуральна для беларускага асяроддзя.

Рысы лапідарыстыкі, добра прадстаўленай у беларускай народна-паэтычнай творчасці, але недастаткова распаўсюджанай у літаратурным рэпертуары, прывабілі М. Багдановіча ў знакамітым мінімалістычным тэксце-выслоўі нямецкага пісьменніка і філосафа Ф. Шылера:

*Хочаш сябе ты пазнаць, –
паглядзі на людзей, на іх справы;
Хочаш людзей зразумець, –
у сэрца сваё загляні!*

Вядома, што рэпертурэмы асветніцкай літаратуры, звязанай з ідэямі пра філасофію і мастацтва, якія з'яўляюцца магутнымі інструментамі фарміравання гарманічнай і адухоўленай асобы, сцвярджэння каштоўнасці чалавечых пачуццяў, характарызуюць творчую спадчыну Ф. Шылера. Гэтыя ўзнёслыя ідэалістычныя рысы прываблівалі і М. Багдановіча, які добра разумеў супярэчлівую прыроду чалавека, але ўмеў апеляваць да найлепшага ў ім, надаючы высакароднасць людскім памкненням. Пераклад, як і арыгінал, пабудаваны на стылістыцы парадоксу, сцвярджэнні нязвычайнай, супярэчливай думкі. Гэты афарыстычны тэкст аформлены як лагічна правільная развага, але з супярэчлівымі высновамі. У выніку такая непрадказальнасць прымушае задумацца, эфектыўна ўздзейнічае на чытача.

Заклучэнне

Адзначым, што «Гейне – філосаф, историк и поэт всегда видел в частном – всеобщее, в детали – целое» [4, с. 15], і гэтыя рысы мастацкай манеры нямецкага аўтара выразна праяўляюцца і ў рэпертуарнай мадэлі творчасці М. Багдановіча. Разнастайнасць і нязмушанасць паэтычнай інтанацыі, блізкасць да фальклорнай стыхіі, шырокі ідэйна-тэматычны дыяпазон, арыгінальнасць лірычнага героя, выкарыстанне прэцэдэнтных імёнаў, глыбокі і тонкі лірызм, удалае выкарыстанне рысаў афарыстыкі сталі вырашальнымі для М. Багдановіча ў выбары вершаў для перакладу Г. Гейне і Ф. Шылера і ўвядзення рэпертуарных мадэляў іх творчасці ў мастацкі зварот новай беларускай паэзіі канца XIX – пачатку XX ст.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Holmes, J. The Name and Nature of Translation Studies [Electronic resource] / J. Holmes. – Mode of access: <https://archive.org/details/Holmes1972TheNameAndNatureOfTranslationStudies/-page/n1/mode/2up>. – Date of access: 28.11.2020.
2. Even-Zohar, I. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem / I. Even-Zohar // Papers in Historical Poetics. – Tel Aviv : Porter Institute, 1978. – P. 21–28.
3. Багдановіч, М. Глыбы і слаі [Электронны рэсурс] / М. Багдановіч. – Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/literature/6593>. – Дата доступу: 12.08.2019.
4. Пронин, В. А. Поэзия Генриха Гейне. Генезис и рецепция : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.05 / В. А. Пронин. – М., 1994. – 27 с.
5. Гейне, Г. Полное собрание сочинений : в 12 т. / Г. Гейне ; под общ. ред. Н. Я. Берковского, М. А. Лифшица, И. К. Луппола. – М. ; Ленинград : Academia, 1935–1949. – Т. 5 : Новеллы, статьи / пер. под ред. Я. М. Металлова ; коммент. А. А. Морозова. – 1937. – 381 с.

REFERENCES

1. Holmes, J. The Name and Nature of Translation Studies [Electronic resource] / J. Holmes. – Mode of access: <https://archive.org/details/Holmes1972TheNameAndNatureOfTranslationStudies/-page/n1/mode/2up>. – Date of access: 28.11.2020.
2. Even-Zohar, I. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem / I. Even-Zohar // Papers in Historical Poetics. – Tel Aviv : Porter Institute, 1978. – P. 21–28.
3. Bahdanovich, M. Glyby i slai [Elektronny resurs] / M. Bahdanovich. – Rezhym dostupu: <http://rv-blr.com/literature/6593>. – Data dostupu: 12.08.2019.
4. Pronin, V. A. Poezija Gienrikha Giejne. Gienezis i riecepcija : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk : 10.01.05 / V. A. Pronin. – M., 1994. – 27 s.
5. Guejne, G. Polnoje sobranije sochinienij : v 12 t. / G. Giejne ; pod obshch. ried. N. Ya. Bierkovskogo, M. A. Lifshica, I. K. Luppola. – M. ; Leningrad : Academia, 1935–1949. – T. 5: Novelly, stat'i / pier. pod ried. Ya. M. Mietallova ; kommiient. A. A. Morozova. – 1937. – 381 s.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 30.04.2021